

סימן ז

עזיבת הארץ מחשש סכנה במלחמת המפרץ

ראשי פרקים

שאלה

- א. האם פיקוח נפש דוחה את ישיבת הארץ?
- ב. מצוות כיבוד אב ואם
- ג. מצוות ישיבת הארץ בשעת חירום
- ד. "לא תערוץ מפניהם"
- ה. תורה מגנא ומצלא מסקנות

שאלה

בימי מלחמת המפרץ (חורף תש"א) כאשר ריחפה סכנת הטיילים על ישראל, נקרא תלמיד ישיבה, בן חו"ל הלומד בארץ, ע"י הוריו לחזור מיד לביתו. האם מותר לו לשמוע בקולם?

א. האם פיקוח נפש דוחה את ישיבת הארץ?

ראשית יש לדון בדבר גם ללא דרישת ההורים - האם חייב תלמיד הישיבה להישאר בארץ כשסכנה מרחפת עליה?

כידוע, כל המצוות שבתורה נדחות מפני פיקוח נפש, חוץ משלוש העבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. מצוות ישיבת הארץ לא נכללה בכלל אלו, ודינה, לכאורה, ככל המצוות שבתורה. ואע"פ ש"כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה", ואין לראות במימרא זו דברי אגדה ודרוש אלא פסק הלכה, שהרי הרמב"ם הביאם להלכה (הל' מלכים פ"ה ח"ב; לא בסוף הספר, כדרכו לסיים ספרים רבים במשנה תורה בדברי אגדה, אלא באמצעיתם של דברי הלכה). אך מ"מ בוודאי אין לראות בישראל הגר בחו"ל עובד עבודה זרה לכל הלכותיו החמורות (ועי' מהרש"א, חידושי אגדות כתובות ק"י ע"ב ד"ה דומה) אלא שמאחר שבארץ ישראל עיני ה' א-להינו בה, והשכינה שכנה לה - כל העוזב מקור מים חיים של קדושה ואמונה, לחצוב לו בורות נשברים בחוץ לארץ, מראה בעצמו כאילו הוא מואס בקרבת ה' חלילה! אך איסור זה הותר משום פיקוח נפש.

והדברים ק"ו - אם לסחורה מותר לצאת לחו"ל, ק"ו שמחשש פיקוח נפש. ואפילו לשכון דרך קבע בחו"ל מותר, כשחזק הרעב בארץ, עד שנעשה שוה דינר חיטין בשני דינרין (כמבואר ברמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"ט) ועל כרחק הטעם הוא משום פיקוח נפש. וכן כתב בשו"ת מעיל צדקה, ובאו דבריו בפתחי תשובה (אה"ע סי' ע"ה ס"ק ו').

* נדפס ב"תחומין" (כרך י"ב).

1. יתכן שהרמב"ם רואה במימרא זו הלכה ממש, כדי לנמק בכך מדוע לא מנה את ישיבת א"י במנין המצוות, ולדעתו כלולה מצוה זו במצוות אמונה ויראת שמים, ואכמ"ל. (ואעפ"כ מצינו באיגרת השמד של הרמב"ם הנחיה המחייבת בחירת מקום טוב מבחינת התנהגות חברתית, מוסרית ואמונית של תושביו, אפילו תוך כדי כניסה לסכנה: "אבל אם היה המקום מן הגויים, ישראל העומד שם על אחת כמה וכמה שהוא חייב לצאת מאותו מקום וללכת למקום טוב. וישתדל לעשות אע"פ שמפיל עצמו בסכנה עד שיינצל מן המקום הרע שאינו יכול להעמיד דתו כראוי". אם כך לגבי הליכה למקום טוב, ק"ו לגבי יציאה ממקום טוב, אלא אם כן נדמה שהוא מסוכן יותר: הערת עורך "תחומין" (י. ש.).

וגם מה שכתבו התוס' שם (כתובות ק"י ע"ב ד"ה הוא) שאינו נוהג בזמן הזה, דאיכא סכנת דרכים - הא ודאי דאף בזמן הבית כל שהיה בו משום סכנה גלויה לא נאמר לכוף לעלות, וזה משתנה לפי הזמן. וכבר כתב המבי"ט (ח"ב סי' ר"י) הכלל בזה, כשכל הסוחרים אינם נמנעים, יכולים לכוף...

א"כ בנידון דידן, כשכל התיירים והסוחרים נמנעו מלהגיע לא"י בתקופה זו, ואף אלו שהיו כאן עזבוה בבהלה מפחד הטילים, מותר גם לבחור הישיבה לעזוב את הארץ עד יעבור זעם. השאלה שצריכה להישאל היא, איפוא: האם מותר לו להישאר בארץ למרות הסכנה? ואם כן - האם מותר לו להמרות את פי הוריו?

ב. מצוות כיבוד אב ואם

יש להבחין במקרה שלפנינו, מהי כוונת ההורים - האם את טובת בנם הם דורשים, משום שחוששים לשלומם? או שהם דורשים את טובת עצמם, מרוב דאגתם וחרדתם?

בש"ע (י"ד סי' ר"מ סעי' כ"ה בה"ה) כתב הרמ"א בשם המהר"ק (שורש קס"ז):

וכן אם האב מוחה בבן לישא איזו אשה שיחפץ בה, הבן אינו צריך לשמוע אל האב.

וכתב הגר"א (ס"ק ל"ו):

שלא אמרו אלא מאכילו ומשקהו, דשייך ביה אבוה.

כלומר, כיבוד אב ואם שייך רק בצרכיהם, ולא בצרכי הבן. וכן מוכח מהתוס' (קידושין ל"ב ע"א ד"ה רב יהודה). שאם האב אומר לבן שיתן לו ממנו, לרב יהודה (שהחייב הוא משל הבן) חייב הבן לקיים את מצוות אביו. אך אם לאב אין שום קורת רוח מעצם ממונו של הבן, אלא שהבן צריך להפסיד את ממונו כדי לעסוק בכיבוד אביו, הוא פטור. וק"ו שכן הדבר לפי ההלכה, שכיבוד אב משל אב. וכן הביא הגר"א מהרמב"ן ומהרשב"א (יבמות ו' ע"א) שסוברים כן. הם חולקים שם על רש"י, ומפרשים כפירוש הר"ח, שאב שאמר לבנו להביא לו דבר בשבת והבן חימר כדי להביא - או שאביו אמר לו להביא דבר, והבן נטמא כדי להביא - אין העשה של כיבוד אב דוחה איסורים אלו, משום שהם הכשר מצוה ואינם מצוה עצמה. המצוה היא רק ההנאה שהאב נהנה מהתוצאות של מעשי הבן, ולא ממעשי הבן עצמם. כלומר, בכיבוד אב אין המצוה לציית לדברי האב, אלא להנאותו, וכל שאינו לתועלת האב אין בו מצוות כיבוד אב. ונמצא שזוהי דעת רוב הראשונים, וכך היא גם ההלכה (מיהו עיין עמוד הימיני סי' כ"ד. ועי' לקמן סי' י').

וכל זאת גם אם היה המדובר בארץ אחרת, ולא בארץ ישראל. אך כשהמדובר במצוות ישיבת הארץ, גם אם לדעת ההורים יש בכך צד סכנה, מכיון שהבן מוכן להישאר בארץ למרות החששות, יש כאן צד מצוה, ובמקום מצוה אין עליו לשמוע להוריו כלל, שהרי "כולכם חייבים בכבודי" (יבמות ו' ע"א; ב"מ ל"ב ע"א) ואפילו מצוה של דבריהם דוחה כיבוד אב ואם (ש"ע י"ד סי' ר"מ סעי' ט"ו).

ב"מעיל צדקה" (מובא בפת"ש שם) הן בשאלה קרובה לנידוננו - בית הדין אסר על אדם לקחת עמו את ילדיו הקטנים ולהפליג אתם לא"י, בגלל חשש סכנה - וכתב שם:

ואם לחוש שלא להמרות את ביה"ד מפני הכבוד, כבר כתב המבי"ט (סי' קל"ט) דאין לחוש בזה לכבוד אב ואם החמור, מכל שכן לכבוד ביה"ד. וכבר אישתמיט ר' זירא מרב יהודה רביה דבעי למיסק לא"י.

אמנם הפת"ש העיר משו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' רפ"ח) שלא כתב כן, וכן הוכיח ממסכת קידושין (ל"א ע"ב). אך גם התשב"ץ לא חייב לצאת לחו"ל משום כיבוד אב ואם, אלא רק התייר. ואכן ודאי שיש להתיר לאדם לצאת לחו"ל כדי לראות את פני הוריו ולכבדם, ק"ו מסחורה. ואפילו כדי לראות את פני חבירו מותר (משנה ברורה סי' תקל"א ס"ק י"ד), ופני אביו לא כל שכן. אולם חיוב לציית להוריו ולצאת מן הארץ, בזמן שהוא סבור שחובתו להיות כאן, לא מצינו.

ועיין פאת השלחן (סי' ב' ס"ק כ"ח) שהאריך מאד בביאור הסוגיא בקידושין (ל"א ע"ב), ומסקנתו היא (סעי' כ"א):

מי שיש לו אב ואם בחו"ל, ומחזין בידו לצאת ממקומם לא"י, אינו מחוייב לשמוע להם בזה.

וק"ו לצאת מהארץ לחו"ל. נמצא איפוא, שאם ההורים חוששים לשלומם, אינו חייב לשמוע להם. אך אם הם מודאגים מאד, ושנתם נודדת בלילות מרוב חרדה, והיציאה היא למענם - מותר לו לצאת לחו"ל. מיהו חיוב גמור אין כאן, אע"פ שיש כאן מצוות כיבוד אב ואם, שהרי כנגדה עומדת מצוות ישיבת הארץ. על זה נאמר פלס מענגל רגלך. שעל האדם לשקול בפלס את צעדיו, איזו מצוה להעדיף. ואם בריאות ההורים לקויה, יש בכך כדי להכריע את הכף.²

ג. מצוות ישיבת הארץ בשעת חירום

כל דיוננו עד כה נסב סביב הציר האישי של הבן והוריו. אולם אי אפשר לנתק את הדיון מהמצב בו נתון כל העם היושב בציון, ואת ההשלכות המוראליות החמורות שיש ליציאתו של כל אחד מישראל מהארץ בשעה זו, ובן ישיבה בפרט. שהרי אם נאמר שבשעת סכנה הרשות נתונה לצאת לחו"ל, עלולים כל ישראל השוכנים בארץ לנוטשה, חלילה; הייתכן?!

לדעת הרמב"ן (בהשגותיו לסהמ"צ, מצוה ד'), יש למצוות יישוב א"י שני חלקים: מצוה ציבורית, לכבוש את הארץ; ומצוה אישית לדור בארץ. החלק הראשון כולל בתוכו גם חשש לסיכון אישי, וכמו שכתב במנחת חינוך (מצוה ר"ד) שעל דעת כן חייבה התורה במלחמת מצוה, למרות שיש בה סיכון אישי לחלק מהלוחמים.³

לכן בשעת חירום לאומית אסור לפרט לחשוב רק על עצמו, אלא עליו לשקול שיקולים ציבוריים, מה התועלת ומה הנזק שעלולים מעשיו לגרום לכלל.

גם הרמב"ם, שאינו מונה את מלחמת כיבוש הארץ במנין המצוות, רואה במלחמת ישראל מיד צר מלחמת מצוה; וא"כ אחריותו של הפרט לציבור, לדעת הרמב"ם, דינה כמו לדעת הרמב"ן. אין זה רק בשעת מלחמה, אלא גם בשעת רעב, כאשר לפי הדין מותר לצאת לחו"ל, שהרי בזה פסק הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"ט):

ואע"פ שמוותר לצאת, אינה מידת חסידות, שהרי מזלון וכליון שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כליה למקום.

ומשמע שהישראלותם בארץ כללה סיכון ידוע. ואע"פ שסכנתא חמירא מאיסורא, בכל זאת אסור היה להם לצאת, כי גדולי הדור חייבים לגלות אחריות ציבורית יתירה. כיון שלא יתכן שכל עם ישראל יעזוב את א"י בגלל הרעב, לכן חייבים גדולי הדור להימצא עם הכלל כולו בצרתו ובסיכוןו. בני הישיבות, גם הצעירים שבהם, נחשבים, יחסית לכלל הציבור, לגדולי הדור, מבחינת אחריותם ומעמדם. גם מחלון וכליון צעירים היו כשירדו מן הארץ, שהרי עדיין לא נשאו נשים. אך מכיון שהיו בניו של אלימלך הם הנושאים באחריות אפילו יותר מאביהם, שהרי הם מוזכרים ע"י חז"ל והרמב"ם, ולא אביהם.

ד. לא תערוץ מפניהם

במנין המצוות שבפתיחתו להל' מלכים ומלחמותיהם (סי' כ') כתב הרמב"ם: שלא לערוץ ולחזור אחר בשעת המלחמה נמצא, שמי שעוזב את החזית בשעת מלחמה עובר בלא-תעשה. וקשה, היכן מצינו בתורה איסור על עריקה מהחזית? התורה לא אסרה אלא את הפחד, ולא את העריקה. אמנם בכלל מאתיים מנה - אם הפחד עצמו אסור, העריקה מפניו לא כל שכן! אך עדיין קשה, מה ראה הרמב"ם להוסיף על דברי התורה? וכן כתב בספר החינוך, מצוה תקכ"ה: "ושלא נברח מפניהם".

2. ועיי' מקנה (קידושין דף ל"א ד"ה ת"ח), שכתב שמצוות מורא מוסייבת לשמוע להורים גם כשהדבר לתועלת הבן. ונראה שבמקום מצוה, ואפילו הידור מצוה, אין מצוות מורא. ועיי' עוד מה שכתבו בזה מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ("עמוד הימיני" סי' כ"ב) והרה"ג עובדיה יוסף שליט"א (יחווה דעת ח"ג סי' ס"ט). ועיי' לקמן (אות ג-ד').

3. ועיי' "עמוד הימיני" (סי' י"ד) ו"ארץ חמדה" (מהדורה קמא עמ' מ"ו), למו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל, שמאחר שמלחמה היא מצוה ציבורית, החלה על הכלל כולו, סיכונו של הפרט אינו מובא בחשבון ביחס לכלל. ועיי' מאמרנו "חרבות ואתים" ("תחומין" ד' עמ' 189-192) ובמאמרו של הרב י' שביב ("תחומין" ב' עמ' 412-420) "יחיד וציבור במצוות יישוב ארץ ישראל".

יתכן לומר, שהנחתו של הרמב"ם היא שלא יתכן לאסור על אינסטינקטים טבעיים, שהקב"ה עצמו טבע בנפש האדם, ואין לאדם שליטה עליהם. לכן האיסור הוא לא על עצם תחושת הפחד הטבעית, אלא על המסקנות המעשיות שהאדם מסיק מהן. על אלו יש לאדם שליטה. וכן היא שיטתו באיסור "לא תחמוד" (הל' גזילה פ"א ה"ט) - האיסור אינו בחמדת הלב, אלא בלקיחת הדבר לרשותו בפועל. וכן באהבת הרע אמר הלל "מאן דעלך שני לחברך לא תעביד", ולא פירש את המצוה כרגש ערטילאי בלבד, משום שדבר זה אינו ברשותו של האדם.

ואעפ"כ מצינו לרמב"ם, שיש ביכולתו של האדם לחנך את עצמו ולהגיע למצב שבו ישתנו הרגשותיו. עיין למשל בהל' יסודי התורה (פ"ב ה"ב):
והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים והגדולים...

ובסוף הל' איסורי ביאה (פ"ב הכ"א):

לפיכך ראוי לו לאדם לכופף את יצרו בדבר זה, ולהרגיל עצמו בקדושה ובטהרה יתירה ובמחשבה טהורה... וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים... וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה...

ובנידון דין בהל' מלכים (פ"ז ה"ט"ו):

ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונם מלבו... וכל המתחזיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל את עצמו, עובר בלא תעשה.

מבואר איפוא שניתן לדרוש מאדם לחנך את עצמו, ולהגיע למצב בו הוא יוכל לשלוט ברגשותיו הטבעיים. אלא שא"כ, מדוע כתב הרמב"ם שהאיסור הוא לחזור אחר בשעת המלחמה?

נראה אולי לומר, שהרמב"ם למד מהכתוב עצמו שהאיסור הוא לא הפחד כשלעצמו, אלא השלכותיו על הציבור כולו - ולא ימס את לב אחיו (דברים כ"ח), ולכן הכרח לומר שהתורה לא אסרה את הפחד בינו לבין עצמו, כל עוד אינו גורם נזק לאחרים. רק כשנגרם נזק לציבור, אז עובר הירא באיסור: זה כשהוא חוזר לאחור, וגורם לכך שהציבור יפול ברוחו. ויותר פשוט לומר שהרמב"ם והחינוך פירשו את "אל תחפזו" כמנוסה ובריחה, כמו שפירשו רש"י והראב"ע.

ואם יטען הטוען, שאיסור זה חל רק על החייל החייב במלחמה, כשהוא מפיל את רוחם של חבריו הלוחמים; אך מי שאינו תושב קבוע כאן, ובא רק ללמוד ותפסתהו המלחמה, מה לו ולנו? - לפי מה שכתבנו, שהאיסור הוא בגלל המורד שהוא מביא על האחרים, מסתבר שכל מי שמביא מורד על זולתו עובר באיסור זה, ואפילו אינו חייל או אינו תושב הארץ. אלא שבספר החינוך (מצוה תכ"ה) כתב: ונוהגת מצוה זו בזכרים, כי להם להילחם. משמע שהאיסור חל רק על לוחמים ולא על אזרחים.

מיהו הא גופא קשיא, אם תפרוץ חלילה מלחמה, שבה יגויסו כל הגברים, וגם העורף יגויס כולו למאמץ המלחמתי וכידוע, כפסע היה בין המצב בו שהינו בחדרים האטומים לבין מלחמה יזומה שלנו, ורק בניסי ניסים זכינו שרוב רובם של הטילים לא פגעו בנפש, והממשלה יכלה להמשיך ולשמור על איפוק מרבי - מי יפטור אזרח-חופץ מגיוס, לפחות לספק מים ומזון ללוחמים? יתכן שלפי החוק הקיים במדינה אזרח-חופץ משוחרר מגיוס, אך לפי דין תורה מי פטר אותו? ועל זה נאמר: האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה?! במדבר ל"ב ו' - ואולי אפשר בנידון דין להמליץ בנוסח שונה: ואתם תשבו שם?!

נמצא, שמאחר שלפי דין התורה חובת הגיוס חלה על כל אדם מישראל, את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה, הרי דינו כחייל בכוח, ואיסור "לא תערוץ" מפניה חל גם עליו, ואסור לו לברוח. (ועיי' לקמן סי' ז' אות א', שם דנו בגדר האיסור, ועל מי הוא חל).

4. מיהו שם כתב הרמב"ם שאינו לוקה משום שאין בו מעשה - משמע שכשלוקח את החפץ בפועל עובר למפרע על חמדת הלב שהיתה מעיקרא, והוא הוא שורש האיסור. מ"מ אין האיסור נגמר אלא בהוצאתו אל הפועל. וכל זה שלא כשיטת הראב"ע (בפירושו לתורה, שמות כ"ד). אך יש לעיין ברמב"ם עצמו (שם ה"י), שעובר ב"לא תתאוה" בחמדת הלב לבדה.

ה. תורה מגנא ומצלא

כיון שהמדובר הוא בתלמיד ישיבה, שבלאו הכי פטור מגיוס לצבא, האם גם עליו חל האיסור לברוח מן הארץ?

פשיטא כביעתא בכותחא, שאיסור "לא תערוץ" חל על בן תורה יותר מאשר על חייל. וכי תעלה על דעתך שהלוחמים יילחמו, ובני התורה יבהילו ויפחידו אותם? אדרבה, בלימודם עליהם לחזק יותר את לב הלוחמים, וזהו תפקידם ואחריותם בשעת חירום כזו. והרי בשעת מלחמה ממש, כשכל הציבור כולו מגוייס, מנער ועד זקן, ועזרתו של כל אחד ואחד נחוצה משום פיקוח נפש, מסתבר שגם לומדי התורה חייבים להטות שכם. ממה נפשך, או שגם הם יחלצו חוששים להציל נפשות; או שהם יהיו אלה שיחזיקו את לימוד התורה בארץ, ולימודם הוא שיגן על הנתונים בסכנה. כידוע, הפוסקים תלמידי חכמים משירות צבאי מסתמכים בין היתר על דברי הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל (פ"ג ה"ג):

ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו... הרי זה נתקדש קודש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים... כמו שזיכה לכהנים וללוויים.

כלומר, מי שמתמסר ללימוד תורה הושווה לשבט לוי, ובשבט לוי כתב הרמב"ם (שם ה"ב): לא עורכין מלחמה כשאר ישראל... אלא הם חזיל ה', שנאמר: "ברך ה' חזילו".

ולכאורה דברי הרמב"ם עומדים בסתירה למה שכתב בעצמו שם (הל' י"א): אבל שאר ארצות... הרי הכהנים והלוויים באותן ארצות ובביזתן ככל ישראל - ואם אינם לוחמים, ביזה מנין להם? ועל כרחק צריך לומר שחולקים בביזה כדין יושבים על הכלים. משמע שיש ללוויים דין לוחמים, אע"פ שאינם משתתפים בפועל במלחמה. וזאת, משום שתפקידם הרוחני חשוב להצלחת המלחמה. וכן כתב המהר"ל ב"גור אריה" (במדבר י"א ד' ד"ה לרבנות) בענין אלף למטה, ש"ב אלפים חלוצי הצבא כללו בתוכם גם את שבט לוי, שיצאו עם הארון, כדי שזכותם תגן על כלל ישראל, אלא שלא לחמו בפועל ולכן לא נמנו במנין הלוחמים⁵. וכתוב מפורש בספר דברים (כ"ב): "והיה כקרבכם אל המלחמה, וניגש הכהן ודיבר אל העם (ועי' סוטה מ"ד ע"א).

עכ"פ מצינו ששבט לוי נחשב כחלק מהמערך הצבאי. ובזה יתורץ מה שמצינו שכהן שנשא גרושה וחלוצה אינו חוזר מעורכי המלחמה (רמב"ם הל' מלכים פ"ז ה"ה), וכן זה שכהן מותר ביפת תואר (שם פ"ח ה"ד). כיצד חלים עליו דינים אלו אם אינו יוצא כלל למלחמה? אלא ע"כ גם כהן יוצא למלחמה, ונחשב כלוחם לעניינים אלו. אמנם תפקידו במלחמה אינו קרבי, אלא רוחני. וזה שאינו נוטל חלק בביזה לדעת הרמב"ם בא"י, ולדעת הראב"ד בכל מקום בעולם, אע"פ שמצד הדין מגיעה לו ביזה, לפחות מדין יושב על הכלים אם לא למעלה מזה - יש לומר שהיא הנותנת, מאחר שתפקידו במלחמה הוא רוחני, כפיו צריכות להיות נקיות מכל נגיעה ממונית. ועל דרך זו מצינו שיריחו, שנכבשה בשבת, הוחרם כל רכושה, משום שמלחמה בשבת מותרת בתנאי שהיא נעשית לשם שמים בלבד, ללא שום תועלת אישית. ואם השלל היה מותר, היתה מתערבת במלחמה בשבת גם נגיעה ממונית, הפוגמת בטוהר המלחמה בשבת. ללוויים יש כעין שבת בכל ימות השבוע.

ומכאן למדנו שאין מקום לטעון שהעוזב את הארץ יוכל ללמוד גם בחו"ל, ולהגן בתורתו שבחו"ל על העם השוכן בציון והנתון בסכנה. שהרי שבט לוי, לדעת המהר"ל, היה עם הארון בתוך המחנה, וזכותו הגנה על הלוחמים דווקא בהיותו סמוך ונראה עמם, ולא בחיותו רחוק מהם.

5. אפשר היה לתרץ, שאף כי כהנים ובני לוי פטורים מלצאת למערכה, מכל מקום רשאים הם להתנדב: הערת עורך "תחומין" (י. ש.).

תשובת המחבר: כבר תירץ כן בברכי יוסף (אה"ע סי' נ' ס"ק ו'). אלא שלפי זה קשה מכח שאירס גרושה, שאינו חוזר מעורכי המלחמה; הרי יצא בתורת רשות! (ועיין מנ"ח, סוף מצוה תקכ"ז, שהסתפק אם מי שאירס אשה רשאי להילחם. וא"כ למאי נפק"מ אמרו שאינו חוזר?). ועיין מה שכתב הרב קוק זצ"ל ב"שבת הארץ" השלם (לרמב"ם שם), וחידיש שבכיבוש הארץ שבט לוי משתתף במלחמה, ורק בחו"ל הוא פטור.

מה גם שאין תורה כתורת א"י. והרי כל בואם של בני חו"ל ללמוד תורה בארץ הוא משום שאין מקומם מקום תורה בכלל, או שאין רמת התורה בחו"ל, כמותה ואיכותה, כתורת א"י. ועל דעתא דהכי באו ללמוד תורה בארץ. וכיצד יעזבו מקור מים חיים לחצוב בורות נשברים דווקא בשעה שיש צורך להגביר את לימוד התורה ולהרבות בזכויות להגנת ישראל הנתונים בצרה?

אחד מן הדברים שהתורה נקנית בהם הוא נושא בעול עם חבדיו (פרק קנין תורה), וחילול ה' כנגד כולם. מאז קום המדינה טוענות הישיבות, ובצדק, שלימוד התורה יש לו ערך הגנתי, ותורה מגנא ומצלא (כמבואר בב"ב ח' ע"א)⁶ וכשם שעם ישראל זקוק לצבא לשם הגנתו, כך הוא זקוק לא פחות, לתורה, אם לא יותר. והנה דווקא בשעה שעם ישראל זקוק יותר מכל זמן אחר לסייעתא דשמיא ולזכותה של תורה שתגן עליו, דווקא בשעה זו קמים בני ישיבה ונוטשים את ישיבותיהם מפחד לחייהם, וללא כל אחריות לכלל ישראל. האם יש חילול ה' גדול מזה? כיצד ישאו מעתה הישיבות את פניהן, וכיצד יטענו שתורה מגנא ומצלא, כשברגליהם הודיעו בני הישיבות לעיני כל שההיפך, חלילה, הוא הנכון?

מסקנות

- א. מעיקר הדין מותר לאדם לעזוב את ארץ ישראל בזמן סכנה, אם גם סוחרים ותיירים נמנעים מלבוא אליה מחמת אותה סכנה; אבל מן הראוי שלא לנטוש את הארץ במצב כזה.
- ב. אדם הרוצה להשאיר בארץ בזמן סכנה, והוריו דורשים ממנו לרדת לחו"ל מחשש לשלומו - אינו צריך לשמוע להם. אבל אם הם מבקשים זאת ממנו מחשש לשלומם - ומצבם מחייב זאת - עליו לשמוע להם.
- ג. על בני תורה מוטלת אחריות מיוחדת שלא לעזוב את הארץ בשעת חירום, כדי שלא לפגוע במורל של הנשאים.

6. אם כי יעויין ב"דברות משה" שם ובחז"א שם, שיש מגבלות לדבר זה, ואכמ"ל. ועי' לקמן סי' צ"ו, העוסק בחיוב תלמידי חכמים לשמור ביישובי ספר.